

Dynamisch Perspectief

A photograph of a middle-aged couple smiling and embracing in a field of yellow wildflowers. The woman is in the foreground, wearing a black top and a purple patterned scarf. The man is behind her, wearing a brown sweater. The background is a soft-focus field of yellow flowers under a bright sky.

Vereniging voor
Biologisch
Dynamische
Landbouw
& Voeding

Ledenblad van de Vereniging voor
Dynamische Landbouw & Voeding

Herfst 2012 / 4

René Groenen: 'Zaad zou vrij moeten zijn'
Jubileum-congres op 8 november: zorg dat je erbij bent!
Zilte groenten: strandbiet en zeekool

Dynamisch Perspectief

HET LEEFT

Het leeft niet in de politiek, biologische landbouw. Laat staan BD-landbouw. Niets over gehoord in de verkiezingscampagne. Maar in de BD-Vereniging is het levendig. Beleidsmedewerker Luc Ambagts kan andere zomers het kantoor opruimen als alle boeren druk zijn op het land. Dit jaar niet. Er zijn *Boergondische* diners in het kader van het 75-jarig jubileum. Ons congres nadert. Tuinder en bestuurslid Isabel Duiniveld genereert veel publiciteit door voor de *Good Food March* naar Brussel te fietsen langs BD-bedrijven. Joke Bloksma zet een serie nieuwe themagroepen op de rit voor de BD-beroepsontwikkeling.

In den lande leeft het ook: iedereen kan in oktober 'toekomst zaaien' met stichting Demeter; jongeren organiseren een actie-kamp onder het motto 'voedsel terug in eigen hand'; duizenden mensen strooien bloemzaadjes uit voor de actie 'Bijen houden van biologisch'; BD-boerderij Zonnehoeve organiseert een marathon-denksessie met Felix Rottenberg over 'de boer, de bankier en de burger' ... zo gebeurt er van alles buiten politiek Den Haag.

Dus, mensen van de politiek, komen jullie 8 november ook naar *Levende Landbouwcultuur* om te beleven wat er leeft bij ons?

Ellen Winkel, hoofdredacteur,
ellen@schrijfwinkel.nl

03	Dynamisch Portret: De Groenen Hof
08	Boergondisch jubileumdiner op Hoeve Biesland
09	BD-ervaring gezocht!
10	Good Food March langs BD-bedrijven
11	Themagroepen in de winter 2012-2013
12	BD-Jong: Het ideale boerenbedrijf van Iris van Alebeek
14	Het 'hoe & wat' van zaadgoed: Diversiteit op de akker
18	Jubileumcongres: Levende Landbouwcultuur
19	Landbouwcursus 2.0 - Zevende voordracht
20	Dynamische Keuken: Zilte groenen
24	In memoriam Gerard Kok
25	Perspectief
33	Agenda
34	Colofon en Leden-service
35	BD juwelen

Meer goede rassen!

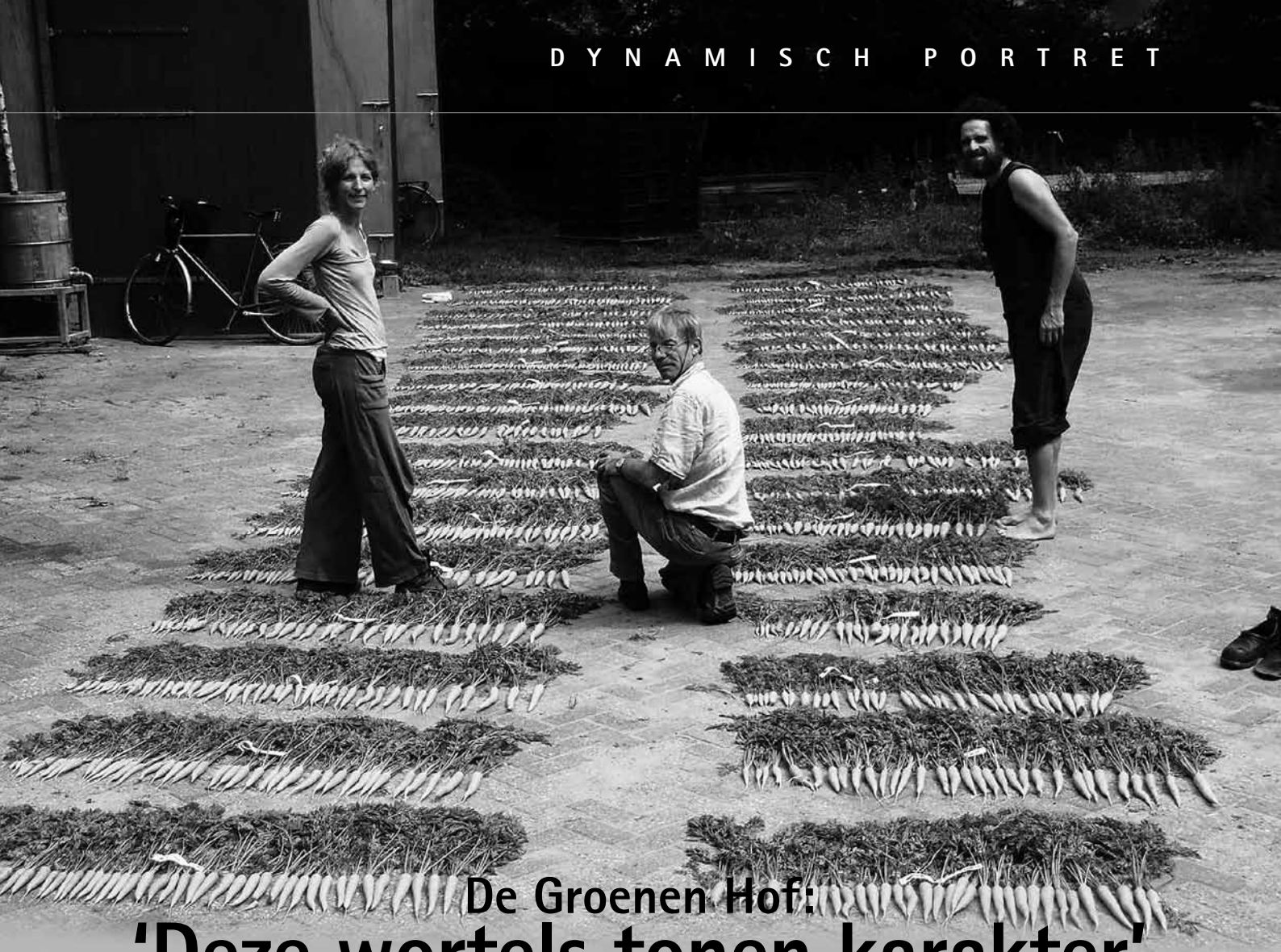
14 Wat kunnen we eraan doen?

Levende Landbouwcultuur

18 Samenwerken, vieren en inspireren

Zilte teelten

20 Wij draaien de zaken om

De Groenen Hof: 'Deze wortels tonen karakter'

Zaadteler René Groenen heeft een missie: hij strijdt voor het behoud van een grote variëteit aan zaadvaste, vitale rassen.

Hij hekelt de macht van enkele multinationals die een steeds groter deel van de zaadgoedmarkt beheersen met uniforme, in laboratoria veredelde rassen die ook op biologisch(-dynamisch)e akkers oprukken. "Zaad zou 'vrij' moeten zijn."

Tekst: Andries Palmboom Foto's: Annelijn Steenbruggen, Andries Palmboom en Groenen Hof

Vanuit Tilburg naar het zuiden wordt het steeds stiller als je de Belgische grens nadert. Onderhuids schemert in dit landschap nog het niemandsland door uit de tijd dat grensgebieden nog betekenis hadden. 150 jaar geleden verkeerde je hier in woeste, verlaten heidevelden. Maar rond 1900 verwierf verzekeringsmaatschappij De Utrecht (tegenwoordig ASR) de grond en maakte er een cultuurlandschap van: Landgoed De Utrecht. Langs lange bomenlanen zijn planmatig boerderijen geplaatst. De moderne grandeur van toen komt nu kleinschalig en pittoresk over en trekt veel zondagsfietsers. Hier zijn René Groenen (53) en zijn vrouw Gineke de Graaf (54) met hun 'Groenen Hof' neergestreken na een nomadisch tuindersbestaan. Dat klinkt tegenstrijdig, maar heus: René was eerst tuinder op De Beukenhof, deed daarna een studiejaar op Dottenfelderhof (Dld), keerde terug op De Beukenhof en werd vervolgens tuinder op Wilhelminahoeve en De Kleine Hoeve. Sinds 2008 hebben ze eindelijk hun eigen plek. De Groenen Hof ligt vlakbij BD-boerderij De Kraanvogel en biologisch melkveebedrijf De Aalsthoeve in Esbeek. Nadat René en Gineke de grond drie jaar huurden van De Kraanvogel, maakte Stichting BD-Grondbeheer het in 2011 mogelijk om de grond over te nemen door een erfpachtcontract af te sluiten met ASR. De rentmeester van De Utrecht is blij met de drie biologische bedrijven.

Samenhang of keurslijf

Het erf van De Groenen Hof is meteen al een prettige binnenkomer. In

de zorgvuldig vormgegeven bestrating is een ronde tafel opgenomen met linden eromheen. En wat een prachtige preparaten-roerplaats! Tijdens het roeren heb je uitzicht op koeien in een beschutte wei. De rust op deze plek nodigt uit tot een meditatieve stemming.

Het gesprek met René en Gineke komt al snel op het belang van zaadvaste rassen. Zaadvast betekent dat de eigenschappen van het gewas 'vast' liggen en van de ene generatie op de volgende generatie worden doorgegeven (zie ook pag. ...). René is hiervoor een gedreven pleitbezorger. In de modernste hybride rassen zijn de nakomelingen in de volgende generatie verschillend en onvoorspelbaar en dus voor de landbouw ongeschikt.

René: "Ik begrijp ook wel hoeveel voordeel er zit aan de moderne F1-hybriden. Ze kunnen een hoge opbrengst geven en zijn vaak uniform. Lekker makkelijk en prettig efficiënt. Maar deze hybride rassen komen gekunsteld tot stand. Er wordt eenzijdig ingezet op slechts een beperkt aantal raseigenschappen en zeker niet altijd op smaak en voedingskwaliteit. Dit staat haaks op de essentie van BD. We hebben de grote diversiteit aan eigenschappen die planten van nature in zich hebben juist nodig: vanuit die diversiteit ontwikkelt de plant na het zaaien die eigenschappen, die optimaal aansluiten op de specifieke omgeving waarin hij groeit."

Die laatste uitspraak vraagt erom om twee keer gelezen te worden en goed te overdenken. Samenhang en ontwikkeling: daar gaat het dus om. Hoe anders is dat bij hybride-rassen: de plant wordt in een keurslijf

gedwongen en krijgt als het ware eenzijdig onze wil opgelegd.

René: "Zaadvasten hebben ongekennde mogelijkheden in zich voor rasontwikkeling-in-samenhang. Zo is het eeuwenlang gegaan, niet vanzelf, maar door mensen die zaad uitkozen om apart te houden voor de volgende oogst. Telers kunnen uitstekend onder eigen beheer op hun eigen bedrijf aan rasontwikkeling blijven doen. Dat is ook hard nodig, want de diversiteit gaat zienderogen achteruit nu de tendens naar hybriden onstuitbaar lijkt."

Groenlof slaan

We maken een ronde over de percelen. Het is raar om gewassen te zien die niet bestemd zijn voor consumptie, maar voor zaad. Het oogt rommelig. Bloemkool lijkt niet meer op de vertrouwde bloemkool, maar is doorgeschoten in sprieterige stengels met onooglijke bloempjes. Ook andere groentes zijn ver voorbij het stadium waarin we ze nog herkennen of lekker zouden vinden. Zaadteelt is duidelijk anders dan 'gewone' groenteteelt en vraagt om andersoortige werkzaamheden. Zo banjert René door de boogkas en slaat tegen de hoog uitgegroeide staken van de groenlof zodat de uitgebloeide bloemetjes loslaten. Een klus die op mij wat bizar overkomt. Dit is nodig, vertelt René, omdat de bloemblaadjes vooral bij vochtig weer een bron van schimmelinfecties vormen die het zaad waardeloos kunnen maken. Terwijl dreigend het onweer in de verte rommelt, vraagt hij hoopvol aan Gineke: "Vanaf morgen zou het toch droog weer worden?"

Als het weer vochtig blijft, staat hier een potentieel grote verliespost, ook al gaat het maar om 450 vierkante meter. Zaad levert per vierkante meter een veelvoud op van een gewone handelsteelt. "Dat wil niet zeggen dat je rijk wordt van biologische zaadteelt. De risico's zijn groot en voor de bodemvruchtbaarheid moet ik een ruime vruchtwisseling hanteren met gewassen waar ik nauwelijks opbrengst van heb."

Vermeerderen, in stand houden, ontwikkelen

Ik zie grote oppervlaktes tuinbonen en sperziebonen staan. "Die zijn voor de vermeerdering," vertelt René. "In de zaadteelt kun je drie verschillende doelen onderscheiden: vermeerdering, ras- instandhouding en ras-ontwikkeling. Deze bonen teel ik dus voor de vermeerdering. Ik oogst de zaden, zodat andere telers ze volgend jaar kunnen gebruiken voor hun biologische groenteteelt."

De ras- instandhouding dient een ander doel. "Daarvoor markeer ik in het perceel de meest rastypische planten," legt René uit. "De zaden daarvan worden gebruikt voor de volgende vermeerderingsteelt op zaadteeltbedrijven. Dat zijn relatief weinig planten. Bij ras-ontwikkeling (veredeling) doen we weer iets anders: we selecteren de planten met eigenschappen die we in een nieuw ras willen terugzien. Als we de zaden ervan weer uitzaaien, onderzoeken we in hoeverre de gewenste eigenschappen in de volgende generatie terugkomen. Misschien heeft het succes, misschien ook niet. Rasontwikkeling is dus een investering in de toekomst, die gedaan wordt in het algemene belang van de

*'Als je zaadvaste wortels
in het zaad laat
schieten, dan draagt
dit zaad het karakter
van het bedrijf'*

landbouwcultuur. Selectie – rasontwikkeling – is in mijn visie dan ook geen handelsactiviteit: het zou uit algemene middelen betaald moeten worden. Vermeerdering en ras-instandhouding leveren wel geld op in het economische verkeer en hebben dus wél handelswaarde."

Initiativkreis für Gemüsesaatgut *aus biodynamische Anbau* is in 1985 ontstaan. Bezorgde telers hadden behoefte aan uitwisseling van kennis en ervaring op het gebied van goed zaad. De ca. 80 aangesloten telers komen twee keer per jaar bij elkaar voor meerdaagse bijeenkomsten met bedrijfsbezoeken, die 'altijd inspirerend' zijn (aldus René Groenen) en voor iedereen toegankelijk. De deelnemers zijn veelal lid van *Kultursaat* en/of aandeelhouder van *Bingenheimer Saatgut*.

Bingenheimer Saatgut AG is een in- en verkooporganisatie voor zaadvaste, biologisch(-dynamisch) geteelde zaden. Het is een BV, waarvan alleen direct belanghebbenden en sympathisanten aandelen bezitten. Het bedrijf richt zich op associatieve samenwerking (dus niet op private winstoptimalisatie). De prijzen worden in samenspraak met vermeerderders bepaald. Zie voor info en zaadcatalogus (voor beroeps- en hobbytuinder) www.bingenheimersaatgut.de.

Kultursaat e.V. coördineert de inspanningen van aangesloten telers om nieuwe rassen voor de bio(dynamische) groenteteelt te behouden en te ontwikkelen. De vereniging verzorgt de officiële registratie bij het *Bundessortenamt* van de 43 nieuwe rassen die dit collectief heeft ontwikkeld. De rassen zijn vrij van kwekersrechten. Daarnaast heeft Kultursaat de zorg op zich genomen voor het onderhoud en voortbestaan van tientallen andere bedreigde rassen. De vereniging doet onderzoek naar nieuwe veredelingsmethoden op biologisch-dynamische grondslag en naar voedingskwaliteit. Zie www.kultursaat.org

Groenten met karakter

Tussen de grotere percelen vallen mij vooral de selectieteelten op. Mini-rijtjes bloemkool en peen, voorzien van een overdosis labels. René heeft een backup-administratie voor als onverhoopt labels mochten wegraken. Het selectiewerk vraagt discipline: nauwkeurig waarnemen en registreren, foto's en schetsjes maken, smaaktesten doen en ten slotte alles uitwerken in rapporten.

Rasontwikkeling is de grote passie van René. "Smaak en kwaliteit vind ik belangrijk. Als je een wortel eet, moet je werkelijk iets beleven: 'deze wortels hebben mij wat te zeggen' of 'ze tonen karakter'. Dat noem ik voedingskwaliteit. Zulke voedingskwaliteit ontwikkelt zich in het samenspel tussen plant en omgeving. Wortels uit hetzelfde zaad zijn op het ene bedrijf anders dan op het andere: zoet of met een bittere 'touch', of ze verschillen in bewaarbaarheid. Laat je zaadvaste wortels in het zaad schieten, dan draagt dit zaad het karakter van het bedrijf. Als je daarmee doorgaat, kun je in een paar generaties bedrijfseigen rassen ontwikkelen met grote 'eigenheid' – lees voedingskwaliteit. Mijn ideaal is dat telers hun eigen zaad winnen en door-ontwikkelen. Een beetje in de sfeer van de wijnstreken."

'Vrij zaad'

In Duitsland hebben telers, winkeliers en klanten daar meer oog voor. René laat rijtjes bloemkool zien. "Voor de selectie van deze bloemkool word ik op projectbasis betaald met schenkgeld van de Duits-Luxemburgse natuurvoedingsketen Naturata: van de groenteomzet in de winkels wordt 0,3% afgedragen aan Kultursaat, een vereniging van veredelaars (zie kader). In de bloemkoolteelt is hybride zaad in korte tijd razend populair geworden. De gespecialiseerde zaadfirma's verkopen vrijwel uitsluitend hybride zaad en verwaarlozen de instandhouding van de oude zaadvaste rassen. Daarmee gaat deze rijke bron voor uiteenlopende eigenschappen verloren. Dat is funest voor de mogelijkheid om rassen te ontwikkelen die specifiek voor B(D)-teelt geschikt zijn." René voelt zich thuis bij de gelijkgezinde Duitse zaadtellers en is bestuurslid van Kultursaat. "Voor mij is het vanzelfsprekend dat er rondom het zaadgebeuren een gezonde sociale structuur wordt gevormd die een tegenwicht biedt aan de monopolievorming. Nieuw ontwikkelde rassen moeten voor iedereen vrij beschikbaar zijn. Nu zijn ze beschermd door kwekersrechten en octrooien en daardoor eigendom van

bedrijven die er zoveel mogelijk winst mee nastreven en geen belang hebben bij openheid. Ik vind juist dat er transparantie moet zijn en vrije uitwisseling van kennis. Binnen Kultuuraanplant vermelden we op de website van ieder nieuw ras de 'Sortenbiografie'. Daarbij zien we af van kwekersrechten. Ook in de zaadhandel zou het niet mogen gaan om winstoptimalisatie en beschermingsconstructies. Daarom heb ik principieel gekozen om aan Bingenheimer Saatgut (zie kader) te leveren." We eindigen de rondgang bij de schuur van De Groenen Hof. Verse gerst ligt te drogen, aangejaagd door een simpel maar vernuftig lucht-circulatiesysteem. Op zolder staan mega-zakken met gedroogd winterposteleinzaad. Als het geschoond is, gaat het naar Bingenheim.

De bevruchting

Bij het afscheid geeft René nog een gedachte mee: "Wij zijn gaan denken dat bevruchting plaatsvindt bij de bestuiving van de bloemen. Dat komt door onze fixatie op wat zich daar zichtbaar afspeelt. Maar in feite wordt hier alleen nog maar het mannelijke principe vormgegeven: het zaad. De werkelijke bevruchting vindt pas plaats bij het zaaien in Moeder Aarde. Pas dan ontmoet het mannelijke principe het vrouwelijke principe en komt iets nieuws tot ontwikkeling. In de BD hebben we altijd veel nadruk gelegd op het verzorgen van Moeder Aarde: bodemvruchtbaarheid, vruchtwisseling. Evenveel aandacht zou moeten gaan naar het mannelijke principe, naar de zaadkwaliteit. Met dat beeld in het bewustzijn is het logisch om hybride-zaden in BD-landbouw af te wijzen."

De Groenen Hof

Hoogeindsestraat 11. Esbeek
groengraaf@gmail.com

Oppervlakte: 8,25 ha; waarvan 2 ha tuinbonen, 1 ha sperziebonen, 0,75 ha kleine percelen met bloemkool, winterpostelein, groenlof, amsoi, meiraap, boerenkool, uien. Verder 1 ha gerst, 3 ha gras/klaver, 0,5 ha bloemrijke akkerrand.

Samenwerking met: De Aalsthoeve en De Kraanvogel. Vaste stalmest komt van Kees van Galen, biologisch veehouder in Noordeloos

Rechtsvorm: maatschap

Nevenactiviteiten René: veldmedewerker Louis Bolk Instituut

Nevenactiviteiten Gineke: bijen houden, medewerkster zorgboerderij De Beukenhof

Medewerkers: twee, een seizoenskracht van maart t/m oktober, stagiaires en incidentele losse seizoenskrachten

BD-Grondbeheer

Stichting Grondbeheer BD-landbouw heeft in 2011 de 8,25 hectare grond voor De Groenen Hof kunnen verwerven, zodat René en Gineke zich permanent in Esbeek konden vestigen. Om meer BD-bedrijven te kunnen ondersteunen zoekt Grondbeheer nieuwe donateurs. Zie www.bdgrondbeheer.nl.

(Foto: Ivar Teunissen)

Boergondisch jubileumdiner op Hoeve Biesland

Van de drie speciale *Boergondische* diners voor het jubileum vond het eerste plaats op Hoeve Biesland. "Een jarige vereniging, daar horen cadeaus bij. Laten we Jan als cadeau een karakterisering van zijn bedrijf geven," zei voorzitter Albert de Vries voorafgaand aan de rondleiding.

Tekst: Albert de Vries

Stortbuien en heftige windvlagen markeren het begin van de Boergondische maaltijd op Hoeve Biesland op 25 augustus. Iedereen zoekt om vijf uur al een plekje aan de lange

tafel die op de voergang tussen de rijen eten-de koeien staat. Jan Duijndam, de boer, moet eerst weer iedereen in beweging krijgen om in een kapschuur zijn introductie te kunnen geven. In beweging brengen en op die plek komen waar hij wil zijn; dat lukt Jan goed.

Op dit landbouwbedrijf, dat als enige is overgebleven in de Bieslandpolder te midden van een verstedelijkte agglomeratie, is de afgelopen jaren ook veel in beweging gebracht. En voorlopig zijn de ontwikkelingen nog niet afgelopen. Daar waar voor menig boer geen toekomstperspectief meer in de polder lag, kon Jan juist door de combinatie van natuurbeheer met landbouw een bedrijf ontwikkelen van 160 hectare met 160 melkkoeien en bijbehorend jongvee. Voor Nederlandse begrippen een groot bedrijf.

Voor Jan is de verwerking van mest tot goede compost een belangrijk speerpunt: hij wil de grond optimaal verzorgen. Een gezonde bodem levert de basis voor gezonde koeien en zo kan hij verder werken aan antibioticavrije melkveehouderij. Hij doordenkt de kringlopen en maakt ze rond.

Het moet ook efficiënt. Daarom heeft hij nieuwe plannen voor een overdekte 'koeientuin' van 5000 vierkante meter, met vijf keer zoveel loopruimte voor de koeien als in de huidige ligboxenstal. In deze open hal kunnen de koeien vrij rond lopen. Om in te strooien wil hij natuurmaaisel gebruiken. Varkens die vrij tussen de koeien lopen, kunnen alles omwroeten. Zo worden verschillende draden opgepakt, met elkaar verbonden en ontstaat er een nieuwe doorleefde, doorwerkte en straa-

BD-ervaring gezocht!

De Demeter Voorwaarden Commissie (DVC) van Stichting Demeter zoekt betrokken BD-boeren of boerinnen of andere deskundigen die vanuit hun kennis en ervaring kunnen meebeslissen over regelgeving en Demeter-normen. De DVC heeft helaas afscheid moeten nemen van het deskundige en betrokken commissielid Gerard Kok vanwege zijn plotselinge overlijden (zie pag 24). Voor de leden Lex Kruit en Leen Janmaat is de maximale zittingsduur bijna verstreken. Ter aanvulling en uitbreiding zijn nieuwe leden welkom. Behalve landbouwkundige kennis is interesse in certificering wenselijk. Naast het noodzakelijke onderhoud van de normen werkt de commissie aan het ontwikkelen van Collegiale Toetsing. Leden worden op voordracht van de DVC benoemd door het bestuur van Stichting Demeter. Ter kennismaking is het mogelijk om een proefperiode de vergaderingen bij te wonen.

Interesse? Neem contact op met Rienk ter Braake, coördinator certificering telefoon 0343-522523 Rienk@stichtingdemeter.nl

lende compositie.

Hier wordt 'wevend vermengd', zoals één van de deelnemers dat uitdrukte, toen we hen vroegen het bedrijf te karakteriseren. Jan is als een tapijtmaker die de kleuren van zijn draden kiest en die in de bestaande schering weeft zodat een nieuw geheel ontstaat. Of, zoals een ander dat uitdrukte, op Hoeve Biesland wordt 'verbindend ontwikkeld', zoals een architect dat doet die in een oude stad het nieuwe inpast tussen de bestaande bebouwing. Verbinden, samenbrengen en samenwerken komen in de karakterisering telkens weer terug in combinatie met inspireren, vernieuwen en innoveren.

Kleur kiezen doet Jan ook door duidelijke keuzes te maken voor wat hij wel én voor wat hij niet wil. Jan vindt het in de huidige stal niet verantwoord om gehoornde koeien te houden. Aangezien koeien in de BD land-

bouw niet onthoord mogen worden, heeft Jan gekozen voor het fokken van hoornloze koeien. Dat heeft de nodige polemieken tussen BD-veehouders opgeleverd. Maar de ontwikkelingen gaan verder en straks, als de koeientuin gerealiseerd is, vindt hij het weer verantwoord om gehoornde koeien te houden.

De negentig gasten raken geanimeerd in gesprek. Het is wat onwennig om tussen het voorgerecht en het verorberen van de entrecote, pastinaakpuree en bietenchips te zoeken naar de werkwoorden die het best passen bij deze bedrijfsindividualiteit. Maar elke vondst veroorzaakt een enthousiaste herkenning. Die individualiteit is een wezen en laat zich het beste kennen door te ontdekken wat hij/zij aan het doen is. Vandaar het zoeken naar een vergelijkend beroep. Na de rabarbercrumble met hangop van biest praten we nog lang na.

Isabel Duiniveld, tuinder op De Eemst-
tuin en bestuurslid van de BD-Vereni-
ging, is in zestien etappes vanuit haar
eigen bedrijf in Uithuizermeeden naar
Brussel gefietst, steeds van BD-bedrijf
naar BD-bedrijf. Met haar initiatief
sloot ze aan bij de Good Food March.

Tekst en foto: Luc Ambagts

In augustus en september trokken vanuit allerlei
Europese landen mensen te voet, per fiets of met
de tractor naar Brussel om bij de Europese com-
missie en het parlement aandacht te vragen voor
een gezond landbouwsysteem. Isabel trok van het
ene BD-bedrijf naar het andere. Iedere dag fiets-
ten anderen met haar mee. Op elk bedrijf werd een
rondleiding gehouden om te laten zien én ervaren
dat gezonde landbouw heel goed mogelijk is. De
deelnemers van de fietstocht gaven vervolgens
hun indruk van het bedrijf terug aan de boer. Isa-
bel schreef iedere dag een verslag op de website
van de BD-Vereniging. Enkele fragmenten (en lees
meer op www.bdvereniging.nl):

Naoberhoeve, 24 aug – 'Het laatste stuk
van het fietspad naar Echten voert langs het land
van de Naoberhoeve. Even verderop zie je ook de
gebouwen liggen. En natuurlijk de koeien in de
wei, boer Sake aan het ploegen, alles straalt rust
uit. Tot je het erf oprijdt; allemaal bedrijvigheid.
De winkel is open, De Zaaister komt spullen voor
morgen brengen, de koeien worden gevoerd en
gemolken.'

Overesch, 26 aug – 'Op weg naar het be-
drijf Overesch van Jan, Mariet en hun zoon Rick
Overesch, zagen we ineens een paar varkens in
een weiland en ook een paar in een grote mod-
derpoel. Ik dacht: "het zou toch leuk zijn als deze
varkens bij het bedrijf van Jan horen." Een paar
tellen later draaien we het erf van het bedrijf op.
Iets te snel, de cameraploeg van TV-oost wilde
ons al fietsend op de film hebben. Dus of we
eventjes terug wilden? Ja tuurlijk maar dan wel

Good Food March langs BD-bedrijven

bij die mooie varkens gefilmd worden, dat snap
je. Dus wij met de hele ploeg terug met achterop
één fiets een mooie dame van de TV.'

De Vijfsprong, 1 sept – 'Tijdens de rond-
leiding vallen een aantal zaken op. De Vijfsprong
heeft 5 takken, koeien, tuinbouw, kas, zuivelver-
werking en catering. De zorgvragers, waarvan
een deel op het bedrijf woont en een deel elders
in bijbehorende boerderijen, werken in één van
deze vijf takken. De mooie gebouwen, waar we
zachte kleuren zien en overal kunstwerken, staan
in de basis van De Vijfsprong. Buiten zien we de
achtvormige beweging in de flowform en zon-
nebloemen op het pleintje dat centraal gelegen
is met alle activiteiten eromheen. We lopen naar
de koeien die 's nachts in een nachtweide mogen
lopen en overdag in een nabij gelegen weiland
vertoeven. We krijgen een kijkje in de ruimte
waar kaas gemaakt wordt van de melk van de
koeien die alleen bedrijfseigen voer krijgen.'

Themagroepen in de winter 2012-2013

Wie doet mee?

Joke Bloksma begeleidt gesprekken van boeren en tuinders in het kader van de Collegiale Toetsing, de nog vrij nieuwe methode van Stichting Demeter om elkaar te beoordelen en elkaar te stimuleren nieuwe ontwikkelingsstappen te zetten. Tijdens deze gesprekken ontdekte Joke dat veel boeren en tuinders zich graag willen verdiepen in een aantal BD-onderwerpen. Daarom starten in oktober vanuit de BD-beroepsontwikkeling enkele themagroepen die in principe één winter duren en vier tot zes keer bijeen komen.

De werkwijze: de deelnemers onderzoeken met elkaar hun eigen ervaring met het thema om zo op nieuwe vragen en nieuwe antwoorden te komen die passen bij het eigen bedrijf. Het kan ertoe leiden dat je je bewuster wordt van hoe je onbewust al met dit thema omgaat. De themagroepen zijn gericht op de praktijk van boeren en tuinders, maar ook andere leden van de BD-Vereniging, die vanuit voeding of vermarkting hun bijdrage willen leveren, zijn heel welkom. Het is van belang je snel aan te melden (vóór 14 oktober) zodat we groepen kunnen indelen en deskundige gespreks-

begeleiders kunnen vragen. Voor beroepsleden van de BD-Vereniging is deelname gratis, anderen betalen een bijdrage van € 65.

We denken aan de volgende thema's:

- 1. Bodemvruchtbaarheid** Hoe werk jij aan een vruchtbare bodem op jouw bedrijf. Welke mogelijkheden kun je gebruiken met mechanisatie, timing, bemesting? Hoe beoordeel je of de vruchtbaarheid verbeterd?
- 2. Zaadgoed** Over welke aspecten van het beschikbare zaad ben je wel en niet tevreden? Veredeling en vermeerdering. Waar moet goed zaad voor BD-teelt aan voldoen bij jou? Hoe werk je daar op eigen bedrijf aan? (Dit thema sluit aan bij de komende winterconferentie)
- 3. Productkwaliteit** Waar let jij zelf op bij het teelen, bewaren en afleveren van je product? Hoe herken je vitaliteit? Wat kun je zelf herkennen en wat vult een laboratorium aan? Wat zou je over productkwaliteit willen afspreken in jouw handelsketen?
- 4. BD presenteren** Wat laat jij zien op een open dag? Wat vertel je wel en wat juist niet? Welke voorbeelden van presentatie uit het verleden waren succesvol? Wat vind je lastig?
- 5. Ondernemerschap** Welke stijl van ondernemen sluit aan bij biologisch-dynamisch werken?
- 6. Eigenheid van dieren** Waarom hebben koeien hoorns? Hoe werk je met de dieren samen in het bedrijf?

Suggesties voor andere thema's zijn ook mogelijk. Voor inlichtingen en opgave: Luc Ambagts, 0321-315937, lucambagts@bdvereniging.nl.

Thema 2013: Goed zaad- en plantgoed voor BD-teelt. Dat is het thema voor de winterconferentie die in februari of maart 2013 plaatsvindt. Bij veel boeren en tuinders leven vragen over de beschikbaarheid en de (levens) kwaliteit van zaad- en plantgoed. Wil je een bijdrage leveren aan dit thema? Doe dan mee aan de themagroep hierover.

BD-jong nodigt elk nummer een jongere uit voor een persoonlijke beschrijving van zijn of haar ideale boerenbedrijf. Warmonderhof-studente Iris van Alebeek (25 jaar) droomt van een zelfvoorzienende gemeenschap in Brazilië.

Tekst: Iris van Alebeek

Laatst ging me een licht op, ik dacht: 'De wereld kan er anders uitzien als wij, mensen, meer vragen stellen.' Het hoeven niet persé heel 'slimme' vragen te zijn, want het gaat niet zozeer om het antwoord! Alleen al het feit dat je een vraag stelt, is heel belangrijk. Daar ligt je focus dan op, waardoor je ongetwijfeld de gekste 'toevallige' dingen mee zult maken, die je een stapje verder helpen.

Ik vraag me al lang af: wat wil ik later worden? Dat is geen makkelijke vraag omdat ik bijna alles wel interessant vind. Zo bezocht ik vorig jaar een conferentie in Oostenrijk over voedselsoevereiniteit, waar 400 mensen met elkaar praatten over hoe we in Europa de voedselketens kunnen verkorten. Over hoe we ons 'recht' op gezond en duurzaam voedsel uit de nabije omgeving kunnen waarmaken. En in maart dit jaar heb ik geholpen de zadenruilbeurs 'Reclaim the Seeds' te organiseren in Amsterdam.

Iris van Alebeek

Wanneer ik klaar ben met studeren wil ik een aantal jaren in Brazilië reizen en werken op verschillende boerenbedrijven. Ik denk aan kleine familiebedrijven die zich bezig houden met zaadteelt en agroforestry. Daarnaast wil ik gemeenschappen bezoeken die zorgen voor behoud van de Amazone door het woud een andere economische waarde te geven dan die van 'kaalslag' (houtproductie). Hierbij kan je denken aan dingen als fruitteelt, geneesmiddelen, cosmetica, duurzaam hout of 'groen goud' (duurzame goudwinning). Het lijkt me leuk om een plek te vinden waar op gemeenschappelijk terrein - in bruikleen van een coöperatie van boeren - mensen met allerlei vaardigheden en beroepen samen een dorp opzetten dat grotendeels zelfvoorzienend is. In het begin zal dit op het gebied van voedsel (met inheemse groentes, granen en fruit) zijn, later ook op het gebied van de andere le-

vensbehoeften; denk aan kleding, het zelf leren bouwen van huizen, smeden van gereedschappen, etc. In de basis is dit dorp niet afhankelijk van een 'geldkraan' maar het experimenteert met andere economische geld- of ruilsystemen dan gebruikelijk. Verder oefent de gemeenschap ook in echte democratische, horizontale besluitvorming. Er is een 'levenshuis' waar artsen, therapeuten en leerkrachten werken die anders met ziekte, ontwikkeling en scholing omgaan dan gebruikelijk. Daar is ruimte voor het trainen van je geheugen in combinatie met je lichamelijke conditie waardoor een ongekende bron van creativiteit en vindingrijkheid in jezelf ontwaakt. Kortom, ik zou het heel mooi vinden als de mensen in dit dorp erachter komen wie ze zijn, wat ze willen en daar dan ook voor gaan. ☺

Wil jij ook zo'n column schrijven?
Mail dan naar bdjong@bdvereniging.nl

Het 'hoe & wat' van zaadgoed Diversiteit op de akker

Idealiter gebruiken biologische telers biologisch zaad. Maar zolang dat er niet genoeg is, wordt ook gangbaar zaad gebruikt. Idealiter gebruiken BD-telers zaadvaste rassen, maar hybride rassen zijn op BD-bedrijven niet meer weg te denken. Kortom: er zijn meer goede rassen nodig. Hoe kunnen we de diversiteit van zaadgoed behouden – of liever: vergroten? Wegwijs in de wereld van de zaadteelt. *Tekst: Maaïke Raaijmakers (Bionext, Stichting Zaadgoed), Ellen Winkel / Foto's: Ton Baars, Gerda Peters, Stichting Zaadgoed en de Hofwebwinkel.*

Wat is het verschil tussen zaadvaste en hybride rassen?

Een zaadvast ras is een ras dat op de klassieke manier van veredeling is ontstaan: door kruisen en selecteren. Bij een zaadvast ras komen uit het zaad planten voort met (ongeveer) dezelfde eigenschappen als de ouders. De voortplantingscyclus kan dus eindeloos worden voortgezet, van generatie op generatie. Voor telers heeft dit het voordeel dat ze deze rassen zelf kunnen natelen en op den duur bedrijfseigen rassen kunnen ontwikkelen.

Bij hybride rassen is dit niet het geval. Een hybride ontstaat door inteelt en kruising te combineren. Door inteelt van ouderlijnen worden gewenste raseigenschappen vastgelegd in homogeen erfelijk materiaal. Vervolgens worden twee ouderlijnen gekruist. In de nakomelingen (de F1-hybride) worden de positieve eigenschappen van de twee ouderplanten gecombineerd en – door het zogenaamde heterosis-effect – versterkt. Dit levert een gewas (F1-hybride) op met een

hoge opbrengst en grote uniformiteit. De nakomelingen van een F1-hybride zijn echter verre van homogeen en hebben allemaal verschillende eigenschappen. Het zaad van een F1-hybride is dus niet bruikbaar voor nateelt of bedrijfseigen selectie.

Welke veredelings technieken zijn niet toegestaan binnen de biologische landbouw?

Genetische manipulatie is niet toegestaan. Hiermee worden natuurlijke kruisingsbarrières doorbroken. Het genetische materiaal van organismen wordt veranderd op een manier die van nature door voortplanting of natuurlijke selectie niet mogelijk is. Dit knippen en plakken van DNA tast de genetische integriteit en heelheid van organismen aan. Bovendien brengt het onvoorspelbare gevolgen en dus risico's met zich mee. Technieken die onder de definitie van genetische manipulatie (of modificatie) vallen zijn onder andere recombinant-DNA-technieken en celfusie-technieken en bij dieren: micro- en macro-injectie.

Volgens de wet worden celfusie-technieken, zoals protoplastfusie, echter niet meer als genetische manipulatie beschouwd. Zij vallen dus niet meer onder de GGO-wetgeving en zijn formeel ook in de biologische landbouw niet meer verboden. Protoplastfusie is wel omstreden in de biologische sector. IFOAM heeft zich duidelijk uitgesproken voor een verbod op deze techniek en private partijen, zoals Bioland en Carrefour, hebben hun telers verboden rassen te gebruiken die gemaakt zijn dmv protoplastfusie. Ook in de BD-landbouw zijn rassen die gemaakt zijn met protoplastfusie (zoals de zogenaamde CMS-rassen) verboden.

Op dit moment is binnen Europa een discussie gaande over allerlei nieuwe genetische manipulatietechnieken, zoals cisgenese en reverse breeding. Het is nog niet duidelijk welke van deze technieken onder de GGO-regelgeving zullen (blijven) vallen.

De BD-landbouw kent aanvullende regels. In de Demeter Voorwaarden staat: 'Zaadvasten rassen verdienen de voorkeur. Hybrides van granen, met uitzondering van maïs (Zea mays) en Triticale, zijn niet toegestaan.' Waarom zijn hybrides van de meeste gewassen wel, en van enkele gewassen niet toegestaan?

Graan is zowel eindproduct als zaad voor de volgende teelt. Zaadvaste granen zijn daarom ruim beschikbaar. De reden dat andere hybride rassen niet verboden zijn, is pragmatisch: er zijn onvoldoende (goede) zaadvaste rassen beschikbaar. Een probleem dat zich nu aandient, is dat veredelingsbedrijven de 'ouderwetse' hybrides steeds vaker vervangen door CMS-hybrides. Deze zijn voor BD-telers

verboden, dus voor hen neemt het rassenaanbod af.

Is biologisch zaad altijd van een biologisch ras?

Nee, een biologisch ras komt uit een veredelingsprogramma dat zich speciaal op biologische landbouw richt. Biologische telers stellen namelijk soms andere eisen aan een ras dan gangbare telers: bijv. op het gebied van ziekteresistentie of onkruid onderdrukkend vermogen. Biologisch zaad is zaad dat op biologische wijze vermeerderd is. Dit kan ook uit een gangbaar veredelingsprogramma komen.

Welke bedrijven/organisaties werken in Nederland aan nieuwe, biologische rassen?

Biologisch-dynamisch zaadteelt- en veredelingsbedrijf De Bolster heeft het meest uitgebreide programma voor biologische veredeling, maar ook Vitalis en Rijk Zwaan hebben veredelaars in dienst die aan biologische rassen werken. Vanuit de Universiteit van Wageningen werkt Edith Lammerts van Bueren, 's werelds eerste hoogleraar biologische veredeling, samen met studenten en biologische telers aan de ontwikkeling van nieuwe rassen voor de biologische landbouw. Bijvoorbeeld binnen het project Bioimpuls, dat zich richt op de ontwikkeling van robuuste aardappelrassen (zie www.louisbolk.nl/bioimpuls).

Daarnaast zijn er enkele telers die op hun eigen bedrijf selecteren en werken aan de ontwikkeling van nieuwe biologische rassen, zoals René Groenen (zie pag. 3) en Niek Vos (zie kader). Stichting Zaadgoed ondersteunt concrete veredelingsprojecten en rassen-

Stichting Zaadgoed

Stichting Zaadgoed zet zich sinds 1998 in voor biologische plantenveredeling en voor het behoud van de diversiteit aan rassen voor de biologische landbouw. Dit doet ze door het ondersteunen van concrete veredelingsprojecten en rassenproeven van (boeren)veredelaars. Daarnaast organiseert Zaadgoed consumentenacties, projecten op scholen en studiedagen voor telers en (aspirant) veredelaars. Sinds 2011 worden donateurs met een moestuin opgeroepen om actief bij te dragen aan het behoud van de agro-biodiversiteit door oude of bijzondere zaadvaste rassen te zaaien, te oogsten en te verspreiden. Stichting Zaadgoed kan haar werk doen dankzij jaarlijkse bijdragen van donateurs en steun van de Triodos Foundation. Kijk voor meer info en om donateur te worden op www.zaadgoed.nl. En kom 'Toekomst zaaien' (zie pag 25)!

Van zaad tot ui ...

U koopt een zakje Demeter uien van het ras Sturon bij de boerderijwinkel van een BD-bedrijf bij u in de buurt. Deze tuinder heeft uien opgekweekt uit plantuitjes. Deze plantuitjes zijn geteeld door BD-akkerbouwers Tom Saat uit Almere of Sjaak Twisk uit Biddinghuizen. Het zaad voor deze plantuitjes komt van Bingerheimer Saatgut en is vermeerderd door een tuinder in Oost-Duitsland. Het zaad dat zij gebruikt komt van 'moederbollen' die worden geteeld door Jos Jeuken en Ellen Krul in Swifterbant. René Groenen komt bij Jos en Ellen op bezoek om de meest rastypische Sturon-uienplanten te selecteren. Van dit zaad teelt René 'elitezaad', dat hij levert aan Jos en Ellen, zodat zij moederbollen kunnen telen, die door de Oost-Duitse tuinder worden vermeerderd, zodat Tom en Sjaak plantuitjes kunnen kweken, die andere BD-tuinders opkweken, zodat u Sturon uien kunt eten.

proeven van (boeren)veredelaars (zie kader).

Steeds minder veredelingsbedrijven beheersen een steeds groter deel van de wereldmarkt. Hoe is die ontwikkeling verlopen?

Zaden zijn eeuwenlang veredeld en doorgegeven door miljoenen boeren. De meeste boeren vermeerderden hun eigen zaad en er was een grote diversiteit aan landrassen en telersselecties. De laatste decennia heeft de veredeling zich echter steeds meer ontwikkeld tot een specialisme van zaadbedrijven; een specialisme dat zich niet alleen op de akker maar vooral in het laboratorium afspeelt. Door de opkomst van hybride rassen is ook de vermeerdering grotendeels in handen gekomen van zaadbedrijven.

Door octrooi aan te vragen op genen en ras-eigenschappen weten enkele multinationale zaadbedrijven hun monopoliepositie steeds verder te versterken en kopen ze voortdurend kleinere zaadbedrijven op. Hierdoor neemt het aantal zaadbedrijven af en daarmee ook het rassenaanbod voor telers. Voor de biologische sector is dit extra nadelig omdat er steeds minder zaadbedrijven overblijven die investeren in biologisch zaad. Monsanto kocht bijvoorbeeld in 2008 De Ruiter Seeds met als gevolg dat dit bedrijf meteen stopte met de vermeerdering van biologisch zaad.

Wat is het verschil tussen kwekersrecht en octrooi?

Een veredelaar (kweker) die een nieuw ras ontwikkelt, kan kwekersrecht aanvragen. Dit biedt hem bescherming om zijn investeringen terug te verdienen. Tegelijkertijd biedt de 'breeders exemption' andere veredelaars

de mogelijkheid om het beschermde ras te gebruiken als kruisingsouder voor de ontwikkeling van nieuwe rassen. Het kwekersrecht kent bovendien een 'farmers privilege' dat boeren onder voorwaarden recht geeft op het hergebruik van zaden van rassen met kwekersrecht.

Een octrooi (patent) gaat veel verder. Daarmee verkrijgt een bedrijf het exclusieve eigendomsrecht over een bepaalde gewaseigenschap of een bepaalde veredelings techniek en over alle rassen waar deze eigen-

De Rodelika-wortel

De Rodelika is een wortelras dat ontwikkeld is door biologisch-dynamische veredelaars van Kultuursaad (zie pag 6). Uit wortelsmaaktesten die groothandel Odin organiseerde, bleek dat klanten de zoete smaak en de knapperige *bite* van de Rodelika waardeerden. Vervolgens hebben Jos Jeuken en Ellen Krul van BD-bedrijf Gaos dit wortelras voor de Odin-pakketten geteeld. De aandacht in de nieuwsbrief van Odin heeft bijgedragen aan een grotere bekendheid van Rodelika en aan meer bewustzijn van klanten voor zaadvaste rassen.

Een schoolproject van Stichting Zaadgoed

schap in opduikt of die met deze techniek zijn ontwikkeld. Veredelaars mogen biologisch materiaal waar octrooibescherming op rust niet zomaar gebruiken voor verdere veredeling. Dit vormt een enorme belemmering voor de veredeling en beperkt de ontwikkeling van nieuwe rassen.

Hoe kunnen we de diversiteit van cultuurgewassen behouden – of liever: vergroten?

Wat kunnen boeren en tuinders doen?

- Gebruik biologisch zaad. Zo stimuleert u de biologische veredeling.
- Teel zaadvaste rassen en vraag om plantgoed van zaadvaste rassen. Deze rassen bezitten vaak een grotere genetische diversiteit en kunnen daardoor beter omgaan met wisselende milieumomstandigheden. Door zaadvaste rassen te telen draagt u er bovendien aan bij dat zaadbedrijven deze rassen 'in de markt houden'.
- Vermeerder biologisch zaad in opdracht van een zaadbedrijf. Voor zaadbedrijven is het

moeilijk om voldoende biologische telers te vinden die zaad willen vermeerderen. Voor u als teler kan het een goede manier zijn om uw kennis over zaadteelt te vergroten.

- Bewaar zaad (van granen) voor nateelt of vermeerder voor eigen gebruik. Bij de NAK kunt u navragen voor welke rassen en gewassen dit is toegestaan.
- Ontwikkel bedrijfseigen rassen door elk jaar alleen van de beste planten zaad te winnen.

Wat kan 'de handel' doen?

- Betaal telers die biologisch zaad gebruiken een meerprijs.
- Stel minder hoge eisen aan uniformiteit.
- Koop bijzondere gewassen in, zoals wortelpeterselie en pastinaak, en communiceer het verhaal van een speciaal product, van een bijzonder landras of van oude smaken.
- Maak consumenten bewust door bij groentesoorten ook de rasnamen te gebruiken (net als bij aardappels).

Wat kan de consument/burger doen?

- Vraag in de winkel naar zaadvaste rassen en kies bijzondere groentevariëteiten.
- Kies in de (moes)tuin voor oude of bijzondere rassen.
- Ondersteun initiatieven die zich inzetten voor eigen zaadteelt, lokale telersselecties en het behoud van diversiteit van rassen. Want zoals Stichting Zaadgoed zegt: 'Zaadgoed is ons cultureel erfgoed'. En daar moeten we zuinig op zijn.

Niek's Witte

Vele duizenden verschillende soorten aardappelplanten heeft BD-akkerbouwer en hobbykweker Niek Vos jarenlang met de hand uitgegraven: kruisingen van wilde phytophthora-resistente rassen met productieve rassen. De knolletjes kreeg hij aangeleverd van veredelaar Meijer. Totdat hij een aardappel vond die groen bleef als de andere aardappelplanten al zwart kleurden van de Phytophthora; en die bovendien lekker was, goed van vorm en met een goede opbrengst. Hij noemde het nieuwe ras Bionica. Stappen akkerbouwers dus massaal over op deze resistente aardappel? Nee, want de consument koopt niet wat hij niet kent. Onder de naam 'Niek's Witte' werken Niek en zijn zoon Michiel Vos aan een grotere naamsbekendheid. Daarmee hebben ze alvast de titel 'Held van de smaak in Flevoland 2012' verdiend.

Zorg dat je erbij bent!

Levende Landbouwcultuur

Op 8 november organiseren Stichting Demeter en de BD-Vereniging samen met de landbouwsectie van de AViN het congres 'Levende Landbouwcultuur' in De Rode Hoed in Amsterdam. Luc Ambagts, beleidsmedewerker van de BD-Vereniging, vertelt over het wat en waarom.

Waarom wordt dit congres georganiseerd?

Toen Bert van Ruitenbeek van Stichting Demeter mij begin dit jaar polste om mee te doen met de organisatie, dacht ik meteen: "Dit is een geweldig cadeau voor de BD-Vereniging!" Derk Klein Bramel, coördinator van de landbouwsectie van de Antroposofische Vereniging, had al eerder de suggestie gedaan een groot congres te organiseren, zodat alle mensen die bij de ontwikkeling van de BD-landbouw betrokken zijn elkaar kunnen ontmoeten. Als Bert het vooruit wil nemen, met al zijn ervaring met debatavonden en bio-congressen, is dat een geweldige kans. Zo vallen er drie drijfveren samen: het samenbrengen van mensen uit alle geledingen van de BD, het vieren van 75 jaar BD-Vereniging en het werken aan verdieping.

Wat gaan we daar doen?

Het congres bestaat uit drie delen. 's Middags zijn er lezingen en werkgroepen over de kwaliteiten en mogelijk-

heden van de BD-landbouw. Daarvoor zijn mensen uitgenodigd die echt wat te vertellen hebben. De persoonlijke insteek die we bij intermezzo's en werkgroepen hanteren, biedt ruimte om ook je eigen ontdekkingen te doen. 's Avonds ligt de nadruk meer op de maatschappelijke kansen die de BD-landbouw te bieden heeft. Met de inbreng van Kees Zoeteman als wetenschapper en Jan Schrijver als ervaren boer zal dat een boeiende avond worden. Tussen middag- en avondprogramma zit de viering van 75 jaar BD-Vereniging. Die viering wordt opgeluisterd met de presentatie van 'De aarde zal weer vruchtbaar zijn', het boek van Ellen Winkel over BD-pioniers, en met een heerlijk buffet.

Wie gaan er heen?

Wat mij betreft iedereen die van zichzelf zegt 'ik werk in, met, of voor de biologisch-dynamische landbouw'. Of dat nu op een land- of tuinbouwbedrijf is, in een winkel, als logistiek medewerker bij een groothandel, of als trouwe afnemer van Demeter-producten. En daarnaast iedereen die nieuwsgierig is hoe het de BD-landbouw al meer dan 75 jaar lukt innovatief en echt levendig te zijn.

(Foto: Dick Boschloo)

Levende Landbouwcultuur

Jubileumcongres 8 november in de Rode Hoed

'Levende landbouwcultuur': met deze congresstitel laten we zien dat biodynamische landbouw zich op veel meer richt dan alleen bedrijfseconomie. BD-landbouw biedt inspiratie en kwaliteitsvoedsel en versterkt de levenskrachten in en om ons heen. Daar is grote behoefte aan nu de samenleving in de greep is van financiële korte termijnbelangen. Steeds meer mensen verliezen hun vitaliteit door stress en ongezond voedsel.

De BD-beweging heeft veel voortgebracht om heel erg trots op te zijn, maar dit wordt slechts door een kleine groep gezien. De biodynamische landbouw is in deze tijd van economische, ecologische en sociale crises urgenter dan ooit. De samenleving snakt naar positieve voorbeelden, naar écht voedsel, en naar bedrijven waar échte toegevoegde waarde wordt gecreëerd. Ik zie het als uitdaging om niet alleen onszelf te blijven ontwikkelen: we moeten tegelijk laten zien dat de dingen die wij realiseren relevant zijn voor ontwikkelingen in de hele samenleving.

Mijn persoonlijke motivatie om dit congres te organiseren is dat ik de verbindingen in de keten wil versterken. Tijdens gesprekken met boeren en handelaren werd ik me ervan bewust hoe noodzakelijk dit is. Zonder namen te noemen, heerst er veel wederzijds onbegrip, maar dit ongenoegen wordt vooral in de eigen omgeving uitgesproken.

Voor een kwalitatieve groei is het belangrijk om uitgangspunten en idealen te delen, eigentijds in te vullen en te vertalen naar nieuwe groepen consumenten. Veel mensen zijn

zich niet bewust van de kwaliteiten van biodynamische voeding, terwijl ze daar wel voor openstaan. Om hen te bedienen is een gezamenlijke aanpak nodig: goede zichtbaarheid en informatie in de winkels, een breed assortiment (inclusief Demeter vlees!), een hoge kwaliteit en een juiste prijs. Hoe doen we dat? Vinden we elkaar op onderwerpen als prijs en kwaliteit? Hoe overbruggen we meningsverschillen? De ervaren en deskundige sprekers op het congres kunnen ons inspireren om nieuwe, toekomstgerichte stappen te zetten. Daarover willen we in gesprek komen met iedereen die betrokken is bij of werkzaam is in de biodynamische landbouw.

Het verbouwen van voedsel is de basis van ons bestaan en van onze cultuur. En alleen een gezonde en levende landbouwcultuur kan vitaal voedsel voortbrengen. Met de slogan 'Leven begint met Demeter' is die levensversterkende kracht – het generatieve vermogen van zaadgoed tot eindproduct – ook de basis van onze communicatie geworden. Het congres ter gelegenheid van 75 jaar BD-Vereniging is een goed moment om die levenskracht te vieren, nieuwe groepen te inspireren en vooruit te kijken. De uiterst constructieve en plezierige samenwerking met de mensen van de BD-Vereniging om dit congres vorm te geven, is wat mij betreft alvast een eerste resultaat.

Ik hoop u allen te ontmoeten op 8 november in de Rode Hoed.

Bert van Ruitenbeek, directeur stichting Demeter

Levende Landbouwcultuur

Jubileumcongres 8 november in de Rode Hoed

Al ruim driekwart eeuw is de biodynamische landbouw de voortrekker van tal van sociale, ecologische en economische vernieuwingen in de landbouw- en voedselketen. Hoe houden we die cultuur van vernieuwing levend? En hoe werken we als boeren, handel, verwerkers, onderzoekers en winkeliers in nauw contact met de klant samen aan kwalitatief hoogstaande voeding?

Dagprogramma

13.30 u Opening dagvoorzitter **Bert van Ruitenbeek**, directeur stichting Demeter

13.45 u **Volkert Engelsman**, directeur biologisch handelsbedrijf Eosta.

Wat betekent het antroposofische gedachtegoed voor hem bij het vormgeven van een handelsbedrijf en de kernwaarden van Nature & More? En wat is de potentie van het keurmerk Demeter richting consument?

14.15 u **Eric Goewie**, Emeritus Professor Ecologische Landbouw, Wageningen Universiteit.

Biodynamische landbouw als wetenschappelijk verantwoord alternatief voor intensieve landbouw.

14.45 u **Machteld Huber**, arts en senioronderzoeker Louis Bolk Instituut.

Welke meerwaarde heeft het streven naar evenwichtige productie voor productkwaliteit? Waar liggen de uitdagingen van de keten om te werken aan vitaal voedsel?

Pauze

16.00 u **Workshops** over ketensamenwerking en kwaliteitsontwikkeling

- 1) Eerlijke handel/ Fair Trade
- 2) Dierenwelzijn (o.a. antibiotica)
- 3) Bodemvruchtbaarheid, kringlopen en klimaat
- 4) Assortiment en productkwaliteit

17.00 u **Debat**: Hoe geven we ontwikkeling vorm en hoe werken we daar als keten in samen?

Met BD boeren **Michiel Vos** en **Krispijn van den Dries**; **Merle Koomans** van Odin/Estafette, **Erik Does** Udea/EkoPlaza en **Roos Saat**, winkelier Groene Passage.

17.30 u Feestelijke Boekpresentatie van 'De aarde zal weer vruchtbaar zijn – Verhalen van landbouwpioniers', geschreven door **Ellen Winkel** n.a.v. 75 jaar BD-Vereniging met een inleiding door de voorzitter van de BD-Vereniging **Albert de Vries**. Met beelden en reacties van pioniers uit het BD-veld.

18.15 u Toast op het jubileum. Lopend buffet, ingeleid door topkok **Eric van Veluwen**

De biodynamische landbouw staat aan de basis van veel vernieuwingen die navolging kennen bij reguliere of biologisch werkende boeren; de combinatie van landbouw en zorg, groenteabonnementsystemen, het werken vanuit diereigen gedrag met een zeer laag antibioticagebruik, grote aandacht voor gewasrotatie, het sluiten van kringlopen van mest en voer, het werken zonder chemie en kunstmest, het is allemaal ontsproten uit de BD landbouw. Daarmee is de biodynamische landbouw met zijn nog beperkte omvang al ruim driekwart eeuw de vernieuwingsbron voor een vitale landbouwcultuur met smaakvolle producten – herkenbaar aan het Demeter keurmerk – als resultaat.

Wat is de bron van dit succes en de bredere betekenis voor de ecologische, economische en sociale crises die we als samenleving doormaken?

Gespreksleider: **Dick Veerman**, Foodlog.nl

20.00 u Lezing van **Prof. Dr. Kees Zoeteman** over de biodynamische landbouw als vernieuwingsbeweging. De BD-landbouw is ontstaan na de landbouwcursus die antroposoof Rudolf Steiner gaf in 1924. Twee jaar later ging in Nederland de eerste grote biodynamische landbouwonderneming van start: Loverendale op Walcheren. Hoe actueel en urgent is de biodynamische landbouw op dit moment? Waar komt het succes vandaan en hoe slaagt deze beweging erin zichzelf te blijven vernieuwen?

Zoeteman is afgestudeerd als chemicus en heeft al tijdens zijn loopbaan bij het RIVM en als topambtenaar bij het toenmalige ministerie van VROM geprobeerd de muur te slechten tussen de reductionistische wetenschap en een holistische, natuurwetenschappelijke visie die uitgaat van levenskrachten die niet direct meetbaar en zichtbaar zijn. Hij is medevormge-

ver van het eerste Nationale Milieu Beleidsplan en schreef o.a. de boeken Gaia-sofie en Gaia logica over de werking van de aarde als levend systeem (zie boekbespreking op pag 27). Zoeteman is nu hoogleraar duurzaamheid aan de Universiteit van Tilburg en een groot kenner van het werk van Rudolf Steiner.

20.45 u Biodynamisch boer **Jan Schrijver** van tuinbouw- en akkerbouwbedrijf De Lepelaar in St. Maarten geeft voorbeelden van het waarnemen en stimuleren van levensvormende krachten in de dagelijkse praktijk van het boerenbedrijf. Voor een BD-bedrijf vormt de vitaliteit van planten en dieren als het ware een spiegel van de totale bedrijfsgezondheid. Hoe kom je tot zichzelf versterkende kringlopen? Hoe stuur je een boerenbedrijf vanuit het geheel? Wat betekent biodynamisch anno 2012 voor een modern landbouwbedrijf?

21.15 u Debat met de zaal. Borrel ter afsluiting

Inschrijven kan met dit formulier of op www.bdvereniging.nl. Vul per deelnemer één formulier in en maak eventueel voor meerdere deelnemers een kopie.

Inschrijven

De deelnamekosten zijn €119 (incl. BTW) inclusief drankjes, een feestelijk buffet en een slotborrel. Leden van de BD-Vereniging of de Antroposofische Vereniging en licentiehouders van het Demeter keurmerk betalen €65 (incl. BTW).

Ik meld mij aan voor het jubileumcongres

- ☐ en betaal € 119
- ☐ en ben lid van de BD-vereniging en/of Antroposofische vereniging en betaal € 65
- ☐ en ben licentiehouder van het Demeter-keurmerk en betaal € 65
- ☐ Ik ben journalist en kom namens _____

Deelnemer (gegevens worden gebruikt voor badge)

Organisatie / Bedrijf _____

Voornaam / Initialen _____

Achternaam _____

(Factuur) Adres _____

Postcode+Plaats _____

E-mailadres _____

Telefoonnummer _____

P+R Parkeerlocatie

- ☐ Ik wil meer informatie ontvangen over reizen met de auto naar een P+R Parkeerlocatie. (Als u een e-mailadres heeft ingevuld, sturen we u deze informatie digitaal toe.)

Carpoolen

- ☐ Iemand mag met mij meerijden. U kunt mijn gegevens doorgeven aan carpoolers zonder auto.
- ☐ Ik rijd graag met iemand mee. Stuur mij de gegevens van de carpoolers met auto. (Deze lijst wordt half oktober rondgestuurd.)

Stuur, mail of fax dit formulier naar:

Stichting Demeter
Diederichslaan 25 D
3971 PA DRIEBERGEN
T 0343-522355
F 0343-516943

E info@stichtingdemeter.nl
W www.stichtingdemeter.nl

Reizen naar debatcentrum De Rode Hoed

Voor de locatie De Rode Hoed is gekozen vanwege het publieke avonddeel en vanwege de goede bereikbaarheid met het openbaar vervoer. De Rode Hoed ligt in hartje Amsterdam op 10 minuten lopen van Amsterdam Centraal Station. Het is bereikbaar met de auto, maar makkelijker en goedkoper met het OV.

Wilt u met de auto komen, dan zijn de parkeermogelijkheden direct in de buurt beperkt en kostbaar. Een goede optie is om te parkeren bij een P+R parkeerlocatie naast de snelweg(en). De P+R garages aan

de noordkant van Amsterdam hebben een directe OV-verbinding van ongeveer 30 minuten met Amsterdam centrum. U kunt uw auto parkeren voor 8,00 per dag onder de voorwaarde dat u verder reist met openbaar vervoer. Voor iedere medereiziger (tot een maximum van 5 personen) krijgt u een gratis retourtje openbaar vervoer (bus, tram, trein).

Zie www.derodehoed.nl, Keizersgracht 102, 1015 CV Amsterdam

Het jubileumcongres wordt georganiseerd door Stichting Demeter en de BD Vereniging i.s.m. de Antroposofische Vereniging.

Vereniging voor
Biologisch-Dynamische
Landbouw en Voeding

Antroposofische Vereniging
in Nederland

Sponsoren: Land & Co, EkoPlaza, Wessanen Benelux, BD-Totaal en Triodos Bank

Samenhang in de natuur

Toen Rudolf Steiner in 1924 de reeks van acht voordrachten gaf, die we nu de *Landbouwcursus* noemen, zag de landbouw er totaal anders uit dan nu. Maar veel van Steiners inzichten zijn tijdloos: ze zijn nog steeds inspirerend voor boeren, tuinders én consumenten in onze moderne tijd. In een nieuwe serie van acht columns bespreekt Jan JC Saal inzichten uit de Landbouwcursus. De eerste column over de zevende voordracht stond in DP 2011-1.

De voordrachten staan in bewerkte vorm op www.warmonderhof.nl. Klik op Hofleven en vervolgens op Landbouwcursus

In de zevende voordracht zet Rudolf Steiner prachtig uiteen hoe alle onderdelen uit de natuur met elkaar samenhangen. Dat is belangrijk voor het boerenbedrijf. De onderstaande alinea, die uit de zevende voordracht is overgenomen, vat die samenhang heel kernachtig samen:

'In de juiste verdeling van bos, boomgaarden, struikpartijen en beemden met een bepaalde natuurlijke paddenstoel-cultuur ligt zozeer het wezen van een voorspoedige landbouw dat we daarmee werkelijk meer bereiken, zelfs al zouden we het nuttig oppervlak van de landbouwgrond iets moeten verkleinen. In ieder geval gaan we niet economisch te werk wanneer we het beschikbare bodemoppervlak zo volledig benutten dat alles waarover ik gesproken heb verdwijnt, en we erop speculeren dat we daardoor meer kunnen verbouwen. Wat we daardoor meer zouden kunnen verbouwen, wordt namelijk zoveel slechter dat het niet opweegt tegen wat we met de vergroting van het cultuuroppervlak kunnen bereiken. We kunnen eigenlijk een bedrijf dat zozeer op de bedrijvigheid van de natuur berust als een landbouwbedrijf, helemaal niet voeren zonder op deze manier inzichten te hebben in de totaliteit van het 'natuurbedrijf', de wisselwerkingen binnen de natuur in haar geheel.'

Daarna bespreekt hij de wisselwerking tussen plan-

ten en dieren. Dieren beschrijft hij als wezens die direct licht, lucht en warmte kunnen verwerken met behulp van hun zintuigen en hun ademhaling. Water en aarde kunnen zij echter niet direct verwerken. Daarvoor hebben ze een spijsverteringssysteem nodig dat met planten wordt gevoed. Dieren verbruiken aarde en water (na voorbereiding door de plant) om hun lichaam in stand te houden en zo licht, lucht en warmte te kunnen verwerken.

Planten kunnen juist aarde en water direct verwerken: ze hebben daar een directe omgang mee via hun wortelgestel. Zij gebruiken licht en lucht om aarde en water te verwerken. Tegelijk scheidt de plant ook lucht (zuurstof) en warmte uit.

En dit uitscheidingsproces is waar het op aankomt. De plant is in organisch opzicht in alles het omgekeerde van het dier. Wat bij het dier de voedselopname is, dat is bij de plant de uitscheiding van lucht en warmte. In dezelfde zin als het dier van de voedselopname leeft, leeft de plant van de uitscheiding van lucht en warmte. Zo geeft de plant en leeft ze door te geven. En neemt het dier, dat leeft door te nemen.

Ja, dat kan me steeds weer ontroeren, wanneer op zo'n manier de diepere samenhangen in de werkelijkheid door Rudolf Steiner worden verwoord. ☺